

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ РІЗНОВИДИ ХІАЗМУ (на матеріалі українських паремій)

У статті запропоновано розширену інтерпретацію поняття «хіазм». Розглядаючи його як трансформаційну синтаксичну одиницю, пов'язану зі змінами в порядку розташування членів синтаксичних конструкцій, автор окреслює його структурно-семантичні різновиди в межах складного речення, зокрема: 1) хіазм – складносурядне речення; 2) хіазм – складнопідрядне речення; 3) хіазм – безсполучникове речення; 4) хіазм – складне речення з різними видами зв'язку; аналізує семантико-синтаксичні відношення в межах кожного різновиду та описує морфологічні засоби вираження тих членів речення, у яких відбувається обмін синтаксичними функціями.

Ключові слова: хіазм, синтаксична трансформація, трансформ, вихідна форма, синтаксична будова, структурні різновиди, семантико-синтаксичні відношення, синтаксична функція, член речення, синтаксична позиція.

Постановка проблеми. Хіазм як лінгвістичний термін існує з XIX ст., проте як мовознавче явище, відоме під назвами *антиметабола*, *антиметалепсія*, *антиметатеза*, *комутація*, він існує ще з часів античності, коли був предметом такої науки, як риторика, складником якої є теорія фігур. У стилістиці художньої мови та суміжній їй риторичній хіазм розглядають як фігуру мови (стилістичну риторичну фігуру). У зв'язку з цим Ю. М. Скребньов виводить хіазм із поняття паралелізму: «Паралелізм – фігура мови, що побудована завдяки тотожній синтаксичній будові двох або більше суміжних відрізків тексту», звідси «хіазм утворюється перехресцюванням зі зміною позицій повторних компонентів у двох суміжних текстах» [18, с. 591]. Таке саме поняття наявне в «Поетичному словнику» А. Квятковського: «Хіазм – стилістична фігура, що полягає в тому, що із двох речень (або словосполучень), побудованих на синтаксичному паралелізмі, друге речення побудоване на зворотній послідовності членів» [11, с. 325].

Один із дослідників систематизації й актуального членування стилістичних фігур В. І. Корольков зараховує хіазм до фігур зв'язності, зокрема до групи фігур об'єднання, які мовознавець називає «фігурами, що ґрунтуються на підсиленні подібності» [12, с. 228]. Класифікація фігур іншого філолога Ж. Дюбуа, представника льєзької групи, побудована на інших засадах, які спираються на конститутивні дії, унаслідок чого вони утворюються: *suppression* (вилучення); *adjonction* (приєднання); *suppression-adjonction* (вилучення-приєднання) і *permutation* (перестановка). Хіазм учений зараховує до групи фігур, утворених унаслідок подвійної дії *suppression-adjonction* [10, с. 83]. Е. М. Береговська, досліджуючи семантико-функціональну суть хіазму, заперечує таке тлумачення й вважає доцільним зарахувати його до класу фігур, утворених способом перестановки [2, с. 229].

О. Грабовецька зазначає, що як «наслідок одночасного використання двох синтаксичних прийомів – інверсії та паралелізму» [8, с. 76] утворюється хіазм – унікальна фігура експресивного синтаксису, що, на думку Е. Береговської, «є одночасно й інтонаційно-ритмічною фігурою» [2, с. 237] і «якоюсь мірою категорією загальноестетичною, яка втілює вічне прагнення людини до гармонії, до симетрії» [там само, с. 236]. Здатність хіазму до посилення емоційності поетичного тексту, різних семантичних та емоційних чинників, які відкриває ця структура, роблять хіазм вагомим об'єктом наукового зацікавлення.

І. Гальперін вважає хіазм, або зворотний паралелізм, різновидом анафазиса [6, с. 234], тобто однієї із стадій непрямого поділу структур, під час якої близькі лексеми роз'єднуються до протилежних частин структури. Сам собою хіазм – найбільш іконічна фігура з усіх паралельних мовних структур [6, с. 109].

У літературознавчих виданнях хіазм розглядають як фігуру, в основі назви якої лежить «перехресцювання» мовних засобів, зовнішньо подібних до грецької літери χ (xi). Так, наприклад, у літературній енциклопедії подано таке визначення цього терміна: «Хіазм – [з грецької χιασμός – хрестоподібні розміщення у вигляді грецької літери χ (xi)] – стилістична фігура антитетичного паралелізму: частини двох паралельних членів розташовуються в них у послідовності АВ=В'А'» [7, с. 275]. Подібне трактування подають і лінгвісти: «Хіазм – це розміщення у формі хреста, при якому елементи, що складають дві групи, розташовані у зворотному порядку, завдяки чому виникає думка про симетрію» [13, с. 722]. О. Селіванова визначає хіазм як «стилістичну структурно-синтаксичну

фігуру мовлення, що трунтується на перехрещенні, семантичній трансформації синтаксичних структур двох суміжних відрізків тексту» [17, с. 654]. Більшість учених трактують хіазм як стилістичну фігуру, проте його синтаксичну природу досліджено в сучасній українській лінгвістиці не достатньо, хоч особливості синтаксичної будови хіазму проаналізовано російським вченим Е. М. Береговською, яка вбачає в ньому «трансформаційну синтаксичну фігуру, що охоплює перестановку елементів за принципом дзеркальної симетрії; подвійний лексичний повтор з обміном синтаксичними функціями; зміну значення полісемантичного слова чи заміну одного зі слів вихідної форми його омонімом» [2, с. 229].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останнє десятиліття з'явилася низка праць, присвячена проблемам хіазму. Так, Н. В. Гуйванюк дослідила цю фігуру на рівні складного речення й тексту [9]; Н. Бушеньов, проаналізувавши основи лінгвістичного аналізу хіазму, установив, що хіазм може виявлятися на рівні семантичних структур, а також існувати в тексті імпліцитно («прихований» хіазм): «Хіазм не може бути зведений лише до фігури мовлення» [4, с. 56]. Дж. Брек розглядає хіазматичні конструкції як чинники композиційного членування тексту та засоби «концентричного розгортання» сюжету [3]. Концепція Дж. Брека відображена в сучасних дослідженнях, автори яких висвітлюють хіазм як «центральный смысловый фокус», що «підкреслює головну ідею й тему, яку автор прагне передати читачам» [3, с. 43]. А. Агапов звертає увагу на один із найважливіших принципів хіазму – інклюзію («ефект обрамлення»), що забезпечує смислову повноту та цілісність тексту, а також наголошує на фонічній функції хіазму як «факторі ритму» [1, с. 11]. Хіазм як принцип організації звукових структур досліджує Г. Векшин [5]. Предметом аналізу Г. О. Мухаметкалієвої є структурна характеристика хіазматичних конструкцій у різноструктурних мовах [15]. Структурні різновиди хіазму в художньо-публіцистичному тексті дослідила й автор статті (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого») [14, с. 304–305]. Тому проблема вивчення хіазму як синтаксичної одиниці є **актуальною** й потребує глибокого вивчення.

На матеріалі українських паремій таке дослідження здійснено вперше. Хіазм у прислів'ях завжди відображає індивідуальну свідомість на відміну від самих паремій, які є формою відображення колективної свідомості. Тому, незважаючи на виокремлені структурні межі, кількість логіко-тематичних груп та моделей хіазматичних структур досить велика.

Мета роботи полягає в окресленні основних типів реченневих структур, які утворюють трансформаційні моделі хіазмів та в простеженні синтаксичних механізмів перетворення звичайного речення на фігуру експресивного синтаксису з відчутною естетичною модальністю.

Виклад основного матеріалу. Наша інтерпретація структурно-семантичних особливостей хіазматичних конструкцій передбачає такі її конкретно-текстові різновиди: 1) хіазм – складносурядне речення; 2) хіазм – складнопідрядне речення; 3) хіазм – безсполучникове речення; 4) хіазм – складні речення з різними видами зв'язку.

1. Хіазм – складносурядне речення. На рівні цього різновиду речення хіазм представлений структурами з такими семантико-синтаксичними відношеннями:

1) відношення зіставлення, напр.: *Не місце чоловіка прикрашує, а чоловік місце* (7, с. 26); *Корита не ходять до свиней, а свині [ходять] до корит* (6, с. 223); *Не сіно йде до кози, а коза [йде] до сіна* (9, с. 170);

2) відношення послідовності, напр.: *Вовк ловить, ловить, а потім і вовка вловлять* (3, с. 199), коли підмет трансформується в додаток при еліпсисі одного з членів речення в кожній предикативній частині;

3) відношення протиставлення, напр.: *Із свині чоловік нігди не буде, але з чоловіка свиня ся може стати* (3, с. 172); *З білого легко чорне зробити, але з чорного біле – тяжко* (5, с. 239); *Не ходять ясла до коней, але коні [ходять] до ясел* (3, с. 164);

4) відношення умови, напр.: *Не йдуть ясла до корови, а корова до ясел мусить іти* (8, с. 50); *Давай нивці, то й нивка дасть* (5, с. 19);

5) розділові відношення: *Чи ніс [є] для табаки, чи табака [є] для носа?* (9, с. 237).

Хіазм у складносурядному реченні виникає унаслідок трансформації таких членів речення:

1) додатка у формі безприйменникового та прийменникового родового відмінка та підмета у формі називного відмінка, виражених займенниками, напр.: *Гуляй Семене, я до тебе, а ти до мене* (2, с. 46); *Давай дружити: то я до тебе, то ти мене до себе* (5, с. 305; 2, с. 24) та іменниками: *Не дім господаря красить, а господар [красить] дім* (3, с. 128) чи іншими субстантивами: *Багатий ходить до бідного літом, а бідний [ходить] до багатого взимі* (1, с. 40). Підмет у формі називного відмінка трансформувався в додаток у формі прийменникового чи безприйменникового родового відмінка, а додаток, виражений прийменниково-відмінковою чи відмінковою формою родового

відмінка, зайняв позицію підмета. В останніх двох реченнях еліпсований присудок у другій предикативній частині;

2) додатка у формі знахідного відмінка та підмета, напр.: *Не ім'я украшає чоловіка, а чоловік [украшає] ім'я* (9, с. 204); *Не місце красить чоловіка, а чоловік [красить] місце* (5, с. 43); *Пошануй [ти] худобу раз, а вона тебе десять раз* (5, с. 15);

3) додатка у формі давального відмінка з еліпсованим присудком та підмета: у таких структурах присудок еліпсований в обох частинах складносурядного речення: *Не копиту [потрібна] кобила, а копито [потрібне] кобилі* (3, с. 167);

4) додатка у формі давального відмінка з еліпсованим підметом, який есплікується в другій предикативній частині у функції додатка: *Дай [ти] землі, то і земля тобі дасть* (8, с. 5); *Роботі [ти] як не сидеш на шию, то вона тобі сяде* (5, с. 47);

5) підмета й обставинного поширювача, вираженого прийменниково-відмінковою формою родового відмінка, напр.: *Не прийшла гора до Магомета, а прийшов Магомет до гори* (3, с. 48); *Кінь іде до жолоба, а не жолоб [іде] до коня* (3, с. 164);

6) підмета й присудка: *Не звання дає знання, а знання дають звання* (5, с. 55); *Не кобила [є] для сіна, а сіно [є] для кобили* (3, с. 167); *Скарб не друг, а друг – скарб* (3, с. 234). У двох останніх прикладах відбувається обмін функціями між підметом і компонентами еліпсованого присудка;

7) додатків у різних відмінкових формах: у формі орудного відмінка й прийменникового знахідного відмінка, у таких реченнях еліпсований головний член виражений інфінітивом, напр.: *Чи головою [ударити] об камінь, чи каменем [ударити] у голову, то все одно* (3, с. 148; 9, с. 227); *Чи совою [вдарити] об пень, чи пнем [ударити] об сову* (3, с. 222).

2. Хіазм – складнопідрядне речення.

Хіазм виникає в таких типах підрядних речень:

1) у підрядних реченнях нерозчленованої структури займенниково-співвідносних: а) з предметним значенням, де трансформації зазнає підмет: *Хто землі дає, тому і земля дає* (5, с. 28); б) зі значенням способу дії: *Як дід до баби, так і баба до діда* (9, с. 151); *Як ми до людей, так і люди до нас* (3, с. 121), цим структурам властиві кореляти «так – як»;

2) у підрядних обставинних реченнях: а) порівняльних: *Охотніше один батько вигодує десять дітей, ніж десятеро дітей [вигодують] одного батька* (5, с. 220); б) причинових: *Про то пес махає хвостом, що хвіст не може махати псом* (3, с. 190), де трансформації зазнає підмет; у реченні *Не кти собі, пане, з Івана, бо Іван буде ктити з пана* (2, с. 231) обмінюються функціями звертання та іменник у ролі додатка, а також типово – додаток з підметом. Така конструкція, за визначенням Е. Береговської, є ускладненою; в) умови: *Роботі як не сидеш на шию, то вона тобі сяде* (3, с. 231).

Хіазм у структурі складнопідрядного речення може досягатися унаслідок обміну синтаксичних функцій:

1) додатка й обставинного поширювача, напр.: *Не пхай носа до крилоса, бо в крилосі б'ють по носі* (9, с. 236);

2) підмета й додатка, напр.: *Хто [є] проти Бога, то і Бог [є] проти нього* (7, с. 7; 6, с. 42); *Хто [є] з Богом, Бог [є] з ним* (7, с. 7).

3. Хіазм – безсполучникове речення. Хіазматичні безсполучникові структури є: 1) реченнями з однотипними частинами; 2) реченнями з різнотипними частинами; 3) реченнями з однотипними й різнотипними частинами.

До речень з однотипними частинами належать: а) конструкції зі значенням послідовності: *Ловив вовк, зловлять і вовка* (3, с. 199); *Носив вовк барана, понесли і барани вовка* (3, с. 199); б) конструкції із зіставними відношеннями: *Весною відро води – ложка болота, восени ложка води – відро болота* (3, с. 165).

До речень з різнотипними частинами належать: а) речення умови, напр.: *Пошануй [ти] одержину раз, вона тебе десять раз* (4, с. 76); *Піп людей хова – сховують і попа* (7, с. 103).

Серед речень з однотипними і різнотипними частинами виокремлено конструкції: а) із з'ясувальними та розділовими семантико-синтаксичними відношеннями: *Давай дружити: то я до тебе, то ти мене до себе* (4, с. 86); б) із умовно-зіставними відношеннями: *Є хліб – солі нема, є сіль – хліба нема* (4, с. 78), де хіазм виникає через обмін синтаксичних функцій між підметом та об'єктом поширювачем. У реченні *Хвіст витягне – ніс угрузне, ніс витягне – хвіст угруз* (5, с. 156; 9, с. 278) хіазму досягнуто через інверсійний порядок підметів у першій і другій предикативній частині. Варто звернути увагу на те, що в таких конструкціях використовують заперечні компоненти для підсилення антитези: *Йди хутко – біду доженеш, іди помалу – біда дожене* (1, с. 46).

Народним прислів'ям та приказкам, як і іншим пареміографічним творам, властиві усномовні скорочення, ясність, гострота несподіваності, тому для значної кількості хіазмів властивою є саме безсполучникова реченнєва структура.

У безсполучникових реченнях хіазм виникає найчастіше унаслідок синтаксичної трансформації:

1) додатка й підмета: Навесні **корець дощу ложку болота** дає, восени **ложка дощу – корець болота** (7, с. 103);

2) підмета й присудка: **Один** за всіх – всі за **одного** (5, с. 6).

У побудові хіазму в безсполучниковому реченні спостережено тенденцію до трансформації синтаксичних функцій еліптичного присудка, рідше – підмета з обставиною та безпосередньо між головними членами.

4. Хіазм – складні речення з різними видами зв'язку. Найбільш представлено явище хіазму в складних реченнях із різними видами синтаксичного зв'язку: підрядним, сурядним та безсполучниковим.

Досліджуваний матеріал виявив такі хіазматичні структури:

1) зі сполучниковим сурядним із зіставними семантико-синтаксичними відношеннями та підрядним зв'язком: а) з підрядним присубстантивно-означальним, напр.: *Не той робак, що ми їмо, а то робак, що нас їсть* (3, с. 226); б) підрядним умови, напр.: *Як є пліт, то нема воріт, а як є ворота, то немає плота* (8, с. 46; 3, с. 146); в) підрядним мети, напр.: *Чоловік живе не для того, щоб їсти, а їсть для того, щоб жити* (4, с. 164); г) підрядним допустовим з еліпсованим головним членом: *Хоть [кинь] каменем у сову, а хоть совою [кинь] у камінь, то все-таки сові біда* (3, с. 222).

2) із безсполучниковим зв'язком з однотипними частинами з єднальними відношеннями та сполучниковим підрядним зв'язком з підрядним компаративним, напр.: *Краще просити, ніж красти; краще зробити, ніж просити* (5, с. 40), де хіазм виникає унаслідок переміщення головного члена речення з головної частини до підрядної, та підрядним займенниково-співвідносним зі значенням способу дії, напр.: *Ти не вмієш так, як я – так, як ти, не вмію я* (4, с. 47);

3) із безсполучниковим зв'язком з різнотипними частинами з умовними семантико-синтаксичними відношеннями та сполучниковим сурядним зв'язком із зіставними семантико-синтаксичними відношеннями, де хіазм виникає унаслідок зміни порядку головного члена предикативної частини, напр.: *Лаятимуть – то не битимуть, а як битимуть, то не лаятимуть* (8, с. 57).

У складних реченнях з різними видами сполучникового (сурядного й підрядного) зв'язку хіазматичних перетворень зазнають головні члени речення – дієслова, форми яких трансформуються в головній і підрядній з'ясувальній частині, напр.: *Не говори, що знаєш, але знай, що говориш* (5, с. 73); *Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш* (9, с. 288), де спостережено перехід однієї лексеми в різних граматичних формах дієслова (наказовий спосіб – у головній частині та дійсний спосіб теперішнього часу – у підрядній); *Мудрий не все каже, що знає, а дурень не все знає, що каже* (5, с. 60), де хіазм досягається через лексичний обмін головних членів головної та підрядної предикативних частин в одній граматичній формі.

Зафіксовано хіазми зі структурою складних речень з різними видами зв'язку прихованого типу, як-от: *Молодець [є тоді, якщо йде] проти овець, а [якщо йде] проти молодця [то] і сам, як вівця* (4, с. 105; 5, с. 131), де підрядна частина умови є еліпсованою.

Хіазм у складному реченні з різними видами зв'язку може досягатися не лише через трансформацію членів речення, а й завдяки зміні розташування головної та підрядної частини: *Або ви, кумо, їсте борці, а я буду м'ясо, а ні, то я буду м'ясо, а ви борці* (8, с. 78); *Хоч ти йди в ліс по дрова, а я буду вдома, хоч я буду вдома, а ти йди в ліс по дрова* (4, с. 79).

Обмін між частинами складного речення часто відбувається на протиставленні присудків: *Як був парубком, то я говорив, а вона слухала, а тепер вона говорить, а я слухаю* (4, с. 131).

Висновки. Отже, хіазм як трансформаційна синтаксична одиниця становить структурну основу українських паремій, живить мовлення й надає йому додаткової естетичної цінності, має широкий спектр вираження в межах складного речення. В основі хіазму лежить обмін синтаксичних позицій між окремими членами речення та компонентами кількох предикативних частин. Явище хіазму не можна обмежити лише синтаксично, це складна взаємозалежність елементів різних мовних рівнів. Тому вважати хіазм лише стилістичною фігурою не зовсім логічно: доречно вважати його конвергенцією, трансформацією, яка поєднує в собі синтаксичний паралелізм, перестановку за принципом дзеркальної симетрії, лексичний повтор і антитезу.

Перспективу подальших досліджень може становити лінгвістична суть хіазму в різних видах книжних стилів: наукових текстах, офіційних документах, газетних заголовках, культових текстах тощо.

Список використаної літератури

1. Агапон А. Б. В поисках существенных дефиниций молитвословного стиха / Свящ. Алексей Агапов // Вестник ПСТГУШ : Филология. – 2010. – Вып. 2 (20). – С. 7–24.
2. Береговская Э. М. К теории фигур : Семантико-функциональная характеристика хиазма / Э. М. Береговская // Известия Академии наук СССР. – Серия литературы и языка. – Т. 43. – № 3. – 1984. – С. 227–237.
3. Брек Дж. Хиазм в Священном Писании / Протоиерей Джон Брек [пер. с англ. Елена Майданович]. – М. : Общедоступный Православный Ун-т, основанный протоиереем Александром Менем, 2006. – 350 с.
4. Бушенев Н. Т. К разработке основ лингвистического анализа хиазма / Н. Т. Бушенев // Вестн. Череповец. гос. ун-та. – Череповец, 2008. – № 2. – С. 54–58.
5. Векшин Г. В. Метафония в звуковом повторе (к поэтической морфологии слова) / Г. В. Векшин // Новое литературное обозрение : теория и история литературы. – СПб. : Европейский университет, 2008. – № 2 (90). – С. 229–250.
6. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка / И. Р. Гальперин. – М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1958. – 460 с.
7. Гаспаров М. Л. Хиазм / М. Л. Гаспаров // Краткая лит. энциклопедия. – М., 1975. – Т. 8. – С. 275.
8. Грабовецька О. С. Епітетна конструкція у художньому перекладі (на матеріалі української та англійської мов) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / О. С. Грабовецька. – Львів, 2003. – 200 с.
9. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : Вибр. праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
10. Дюбуа Ж. Общая риторика / Ж. Добюа, Ф. Эделин, Ж.-М. Клинкаберг [перевод с фр.]. – М. : Прогресс, 1986. – 392 с.
11. Квятковский А. П. Поэтический словарь / А. П. Квятковский. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 376 с.
12. Корольков В. И. К теории фигур / В. И. Корольков // Научные труды Московского пединститута иностранных языков им. М. Тореза. – М., 1974. – Вып. 83. – С. 76–84.
13. Літературознавчий словник – довідник. – К, 1997. – С. 722.
14. Лонська Л. І. Хіазм як одиниця експресивного синтаксису (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого») / Л. І. Лонська // Актуальні проблеми синтаксису : сучасний стан і перспективи дослідження : матеріали Міжнар. наук. читань ... / відп. за вип. : О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 304–305.
15. Мухаметкалієва Г. О. Структурная характеристика хиазматических конструкций в разноструктурных языках / Г. О. Мухаметкалієва // Вестник Новосибирского государственного педагогического университета, 2013. – № 4. – С. 124–129.
16. Норман Б. Ю. Хиазм в структуре славянской фразы : Предпосылки, функции и следствия / Б. Ю. Норман // Slavisticarev. – Ljubljana, 2001. – L 49, st. 4. – С. 247–261.
17. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – С. 654.
18. Скребнев Ю. М. Фигуры речи / Ю. М. Скребнев // Русский язык: Энциклопедия. – М. : Большая российская энциклопедия; Дрофа, 1997. – С. 591.

Список використаних джерел

1. Народ скаже – так зав'яже. – К. : Веселка, 1971. – 230 с.
2. Прислів'я та приказки : Взаємини між людьми / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1991. – 440 с.
3. Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність людини / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського [упоряд. М. М. Пазяк; відп. ред. С. В. Мишанич]. – К. : Наук. думка, 1989. – 480 с.
4. Прислів'я та приказки / [упоряд., передмова М. Дмитренка]. – К. : Видавець Микола Дмитренко, 2008. – 312 с.
5. Українські народні прислів'я та приказки – Х. : МОСТ – Торнадо, 2002. – 320 с.
6. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис / [упоряд., приміт., та вступна ст. М. М. Пазяка]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
7. Українські прислів'я і приказки / [упорядник Т. М. Панасенко]. – Х. : ТОВ «Бібколектор», 2012. – 351 с.
8. Українські прислів'я та приказки – К. : Т-во «Знання» України, 1992. – 96 с.
9. Українські прислів'я та приказки : Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упор. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1990. – 528 с.

Одержано редакцією 26.01.15
Прийнято до публікації 2.02.15

Структурно-семантические разновидности хиазма (на материале украинских паремий)

В статье предложена расширенная интерпретация понятия «хиазм». Рассматривая его как трансформационную синтаксическую единицу, связанную с изменениями в порядке размещения членов синтаксических конструкций, автор выделяет его структурно-семантические разновидности в пределах сложного предложения, в частности: 1) хиазм – сложносочиненное предложение; 2) хиазм – сложноподчиненное предложение; 3) хиазм – бессоюзное предложение; 4) хиазм – сложное предложение с различными видами связи, анализирует семантико-синтаксические отношения в пределах каждого вида и описывает морфологические средства выражения тех членов предложения, в которых происходит обмен синтаксическими функциями.

Ключевые слова: хиазм, синтаксическая трансформация, трансформ, исходная форма, синтаксическая структура, структурные типы, семантико-синтаксические отношения, синтаксическая функция, член предложения, синтаксическая позиция.

L. I. Lonska

Structural and semantic types of chiasmus (based on Ukrainian proverbs)

The article gives a broad interpretation of the notion «Chiasmus». The author of the article considers chiasmus to be a transformational syntactic unit connected with the changes of syntactic constructions arrangement. The author also examines structural and semantic types of chiasmus expressed by a complex sentence. The types are the following:

1) chiasmus as a compound sentence; 2) chiasmus as a complex sentence; 3) chiasmus as an asyndetic sentence; 4) chiasmus as a complex sentence with different kinds of coordination and subordination. The article analyzes semantic and syntactic peculiarities of every type; it also describes morphological means of expression of those sentence members in which the change of syntactic functions takes place.

The author of the article reveals the tendency to transformation of syntactic functions of elliptical predicate, sometimes transformation of subject and adverbial modifier.

Chiasmus of a complex sentence with different kinds of subordination/ coordination can be created not only due to transformation of sentence members, but also due to the change in the arrangement of the principal subordinate clauses.

Key words: chiasmus, syntactic transformation, a transform, initial form, syntactic structure, structural types, semantic and syntactic relations, syntactic function, a sentence member, syntactic position.

УДК 811.161.2'366.5

Н. В. Лахно

ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІМЕННИХ ПРИДІЄСЛІВНИХ АКТАНТІВ

У статті окреслено сутність поняття ‘актантний розподіл семантики’, проаналізовано функції придієслівних іменних актантів, зумовлені характерними особливостями дієслівної семантики. Визначено, що актантні характеристики адресують експліцитні та імпліцитні семи дієслова. Зокрема, розглянуто генеративну, акумулятивну і гібридну функції, що належать до групи підмета й додатка. З’ясовано зміст цих термінів, встановлено основні критерії визначення актантних характеристик та компоненти дієслівної семантики, якими вони зумовлені. Акцентовано на здатності дієслівних афіксів спрямовувати функціональну характеристику актантів у бік суб’єкта або об’єкта та визначати її. Підкреслено, що функціональний статус актантів зумовлений лексичною, акціональною та словотвірною семантикою. Проілюстровано перерозподіл актантних функцій унаслідок семантичних процесів. Звернено увагу на те, що між синтаксичним і функціональним статусом придієслівних актантів немає взаємної однозначної відповідності.

Ключові слова: актантний розподіл семантики, генеративна функція, акумулятивна функція, гібридна функція, актантні-поширювачі, сема.

Постановка проблеми. Незважаючи на значні досягнення у вивченні семантики дієслова у функціональному аспекті, донині українське мовознавство стояло осторонь досліджень, побудованих на семасіологічній основі, з урахуванням семної і семемної комбінаторики в межах